

Н.Е. Мектепбергенов¹

¹ *Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 2 курс магистранты*

«ҚАЗАҚ ГАЗЕТІ» ЖӘНЕ ТҰЛҒАТАНУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Мақалада «Қазақ газеті» және тұлғатану мәселесі қарастырылған. Сонымен қатар Қазақ халқының қоғамдық өмірінде, даму тарихында ерекше роль атқарған «Қазақ» газеті 1913 жылдың 2 ақпанында Орынбор қаласында басылып шыққандығы және проблемалық тұтары қарастырылған. Жоғарыда аталғандай, газет саяси орган болуымен қатар, қазақ мәдениеті, әдебиеті мен өнері журналистикасының дамуындағы үлкен бір биік белес болды. «Қазақ» – ұлт азаттығы мен мәдени ағарту жолында салиқалы қызмет атқарған, тұтымды ой, татымды пікірлерге жол басшы, саяси батыл басылым.

«Қазақ» жетісіне бір рет апталық газет ретінде шығып тұрды. Басылымның «Қазақ» аталуында екі түрлі мағына барлығы аңғарылады. Біріншіден, газет жалпы ұлттық газет болғандықтан, мақсаты жері бөлшектеніп, елі бытырап жүрген қазақ халқын топтастырып, бір ортаға біріктіру болғандықтан да, ұлт атын иемденіп «Қазақ» аталды.

Тірек сөздер: «Қазақ газеті», тұлғатану, басылым, ұлттық газет

Мектепбергенов Н.Е. ¹

¹*магистрант 2-курса ҚазНПУ им. Абая*

«ГАЗЕТА «КАЗАХ» И ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТИ

Первый номер еженедельной газеты «Қазақ» появился 2 февраля 1913 года в Оренбурге. С 1915 года она стала уже выходить два раза в неделю. И сразу же завоевала широкое признание. Ее выписывали во всех уголках Казахстана, тогда еще Степного и Туркестанского краев, или девяти областях и одной губернии (Астраханская), как об этом писал в № 8 газеты «Қыр баласы» («Сын степей» – псевдоним Алихана Букейхана) в статье, посвященной численности казахов на тот момент. Важная веха в летописи казахского народа – появление общественно-политической газеты "Казах", явившейся политическим центром передовой казахской интеллигенции. Газета, выражая интересы казахского народа, была его трибуной, правозащитником. Именно газета была в большей мере организатором политической работы прогрессивной национальной интеллигенции, итогом которой было выработка тактики и стратегии борьбы за

независимость. Газета имела партийную ориентацию. Национальная партия "Алаш-Орда" формировалась под воздействием идей газеты "Казак". Газета активно освещала съезд мусульман России, где народы подвластные царизму выдвигали не только религиозные требования, но и политические.

Казахская же интеллигенция: писатели, юристы, врачи, учителя и вся учащаяся молодежь, принимали самое горячее и деятельное участие в ней.

Ключевые слова: «казахская газета», личность, издание, национальная газета

*Mektepbergenov N.E.*¹

¹“Kazakh newspaper and the problem of personality

“KAZAKH NEWSPAPER AND THE PROBLEM OF PERSONALITY

The first issue of the weekly newspaper "Kazakh" appeared on February 2, 1913 in Orenburg. Since 1915, she began to go out twice a week. And immediately won widespread recognition. She was discharged in all corners of Kazakhstan, then still in the Steppe and Turkestan territories, or in nine regions and one province (Astrakhan), as it was written in No. 8 of the newspaper “Kyr balasy” (“Son of the steppes” - the pseudonym of Alikhan Bukeikhan) in an article devoted to the number of Kazakhs at that time. An important milestone in the annals of the Kazakh people is the appearance of the socio-political newspaper Kazakh, which was the political center of the leading Kazakh intelligentsia.

The newspaper, expressing the interests of the Kazakh people, was its tribune, a human rights activist. The newspaper was the organizer of the political work of the progressive national intelligentsia, the result of which was the development of tactics and strategies for the struggle for independence. The newspaper had a party orientation. The Alash-Orda National Party was formed under the influence of the ideas of the Kazakh newspaper. The newspaper actively covered the congress of Muslims of Russia, where the peoples subject to tsarism put forward not only religious demands, but also political ones.

Keywords: “Kazakh newspaper”, personality, publication, national newspaper

Қазақ елі тарихында өзіндік орны бар «Қазақ» газетінің теріс бағалануы, ең алдымен оны шығару-шылар осы газет айналасына топтасқан қаламгерлердің Қазан төңкерісінен кейін жазықсыз жаламен сталиндік билеу жүйесінің құрбандары ретінде саяси күрес аренасынан кетуі еді. Ендеше, өз тұсында прогрессивтік рөл атқарған, шама шарқынша халық санасын оятып мәдениетін көтеруге септігін тигізген «Қазақ» газетінің ақ-қарасы айқындалмастан тарих парақтарынан жұлынып тасталып, «ақтандаққа» айналуының себеп салдарын, сыр-қырын бағдарлау үшін сол бір заманның кейпіне зерделі ой жіберіп, байыпты бағдарлаған жөн.

Қазақ зиялыларының алғашқы топтасуы жалпы Ресейде қалыптаса бастаға әр түрлі саяси партия-лардың самодержавиеге қарсы күрес жолындағы бағдарламаларымен танысу әсерінен және өз халқын отарлық бұғауынан

құтқарудың жолы тек саяси күресте жатыр деп тануынан еді. Қазақ зиялыларының алғашқы баспа жүзін көрген бағдарламалары – жоғарыда аталып кеткен Қоянды жәрмеңкесінде жазылып, 14500 адамның қолы қойылып, Петербургке жіберілген Қарқаралы петициясы. «Бүкілелдік наразы-лықтың қоғамына бұдан бұрын тән емес петиция түрінде көрінуінде түрткі болған тұңғыш ресейлік революция да, ал оны жазған азаттық қозғалыстың басына келген жаңа әлеуметтік күш ұлттық интеллигенция өкілдері еді» [1].

Туркиялық қазақ тарихшысы Хасен Оралтайдың 1979 ж. жарық көрген «Алаш» - Түркістан түркі-лерінің ұлт-азаттық ұраны деген еңбегінде коммунистік идеологияның ықпалынан тыс, тарихи деректер мен орынды ой пікірлер молынан кездеседі. «Қазақ тарихының» аталмыш кезеңіне қатысты тарихшы мынадай мәліметтер келтіреді... «Қазақ» жасырын түрде саяси партия ұйымдастырды. 1905 жылы ұйым-дастырылған жасырын жүргізілгендіктен, Алаш партиясының тарихқа белгілі тұңғыш съезі болып есептелмейді. Солай болғанымен де, 1905 жылғы съезд Алаш партиясының съезі екендігіне күмән жоқ. Өйткені 1905 жылы съезд ұйымдастырушылар, оны басқарушылар және онда шығып сөйлегендердің бәрі Алаш партиясының лидері Ә.Бөкейхановтың өзі қатысты [2].

Жалпы петиция 11 тармақтан тұрса, онда қамтылған талап тілектерді үлкен үш топқа бөлуге болады. 1 оқу-ағартудың жолға қойылуы; 2. Қазақтың өз жеріне өзінің меншігі деп табылуын талап етуі; 3. Қазақ елін басқару жөніндегі «Далалық ереженің» бүгінгі қазақ өміріне сай қайта өзгеруін талап етуі. Саяси сауаттылықпен жазылған бұл петиция патшалық Ресейдің отаршылдық саясатының бар болмысын, әдіс-айласын қат-қабат қырларын мейлінше терең ашуға ұмтылған, алғашқы айбынды үн еді. Петицияның 3 пункті ретінде берілген бұл талап мынадай нұсқада жазылған еді. «Қазақ» халқының ағымдағы қажетті-ліктерін айқындау үшін қазақ тілінде газет шығару керек, ол үшін цензурасыз газет шығарудың және баспахана ашудың ешкімнің келісімінсіз шешетін тәртібін орнату талап етіледі [3].

Қазақтың кең даласына бостандықтың қоңырау үніндей естіліп, елдің елдігін танытып, санасына қозғау салған петиция талаптары, әрине патша құлағына жетпеді. Бұл туралы 1910 жылы Ә.Бөкейханов өкіне жазды. «На киргизском языке пока нет ни одной газеты точно также киргизы не располагают до сих пор своей типографией. Мысль о том и другом возникла в киргизской степи в счастливые дни свободы но не осуществилась» [4].

1905 жылдан бастап қазақ даласын шарлаған төл баспасөз ашу идеясы бірте-бірте жеңіске жетіп, шындыққа айнала бастады. Алғашқы әрекеттердің сәтсіздікке ұшырауы күрескер зиялыларды мойыту-дың орнына қайрай түскендей болды. Мұның өзі олардың күрескерлік белсенділіктерінің белгісі еді. Осынау идея тұтастығы мен берік бірлікті күрес нәтижесінде қазақ тарихында елеулі еңбек атқарып, ұзақ ғұмыр сүрген қазақ баспасөзінің қос жарық жұлдызы «Айқап» пен «Қазақ» дүниеге келді. Ғылыми айналымда «Айқап» туралы бірқыдыру зерттеулер дүниеге келгенімен, «Қазақ» газеті ұзақ жылдар бойы көзден таса қалып, зерттеу былай тұрсын, аты аталмай қалды [5].

«Қазақ» газетінің жарық көруі ең алдымен жоғарыда аты аталған қазақ ұлтымен өркендеуін өмірлік мақсатына айналдырған көрнекті қайраткерлер А.Байтұрсынов, М.Дулатовтардың тынымсыз еңбек тынымсыз күресінің нәтижесі «Қазақ» газетінің шығар тұста қазақ зиялылары арасындағы революция жылдары жалпыелдік ұрандармен бірлікте беттеген идеялық бағыттар мен көзқарастар жігі ажырап, жол айрығанда тұрған-ды. Мұнда екі үлкен саяси топтың ерекшелене бастағанын байқаймыз. 1905-1907 жылдардағы жалпы азаттық, жалпы елдік ұрандар біріктірген әр текті зиялылар қауымы идеялары мен бағыттарын айқындай түсті.

М.Дулатов Абай Құнанбаевты “қазақ әдебиетін қалыптастырушы” деп Ломоносовпен салыстырады. “Қазақ жайы” деген очеркінде Міржақып қазақ халқының өткені мен бүгінін салыстыра отырып: “Бұрын бізге ғылым да, өнер де қажет емес еді. Кең далада еркін жүріп, еркін тұрып, мал бағып, бар керегіміз малдан табылып, басқа нәрселерді керек қыла қоймаушы едік” [6, 31 б.] дей келе, “дүние-бәсеке, жарыс”, “дүние – бәйге үлестіруші” деген түйін жасайды”, “қайтсек түзелеміз?” деген сауалға жауап іздеп, оқырманды ойландырады. Бұл очеркінде автор белгілі бір жайды ортаға салып, сол жағдайдың мәнін ашуға талпынған. Осы орайда ғалым С.Байменшиннің мына пікіріне жүгінуге болады: “Очерктің публицистиканың басқа жанрларынан айырмашылығының өзі, ең алдымен, образдылығында. Екінші жағынан, очерк - әңгіме мен зерттеудің аралығындағы жанр. Үшіншіден, очерк белгілі бір жағдайға негізделіп, сол жағдайды дамытып, соның мәнін ашуға ұмтылып отырады” [7, 32 б.]. «Қазақ жайының» авторы сол кездегі қазақ өмірін зерттей келіп, тығырықтан шығудың жолын іздейді.

М.Дулатов “Шоқан Шыңғысұлы Уәлихан” деген өмірбаяндық очеркті жазып, ғалымның еңбектерін оқырманға таныстырғысы келген ниетін айтады. Автор Шоқанның туғанынан бастап, ата-бабасы, өскен ортасы, оқыған жерлері, достары туралы нақтылы деректерге сүйене отырып, өмірбаяндық очеркті өмірлік айғақ-мысалдар негізінде жазғандығын байқаймыз. Міржақып очеркте Шоқанның достарының пікірлерінен үзінді келтіріп, өзінің ой-толғамын да түйіндеп, нықтап отырады. Ұлы ғалымның өз халқын риясыз жақсы көргендігінің дәлелі ретінде өз сөзінен үзінді келтірген тұсы, кейіпкердің жан-дүниесін ашқан тұстары еңбекке айқын очерктік сипат дарытқан. “Мен әуелі қазағымды жақсы көремін, онан кейін Сібірді, онан кейін Россияны, онан кейін бүкіл адамзатты жақсы көремін... Орыс қазақты сабап жатса, мен қазаққа болысамын. Егер орысты француз сабап жатса, менің жүрегім - орыс жақта” [6]. Осы тұста очеркші халық рухын көтеретін тұсты дөп басып, бүкіл халықты жігерлендіріп, өз елін, жерін сүйуге шақыратынын пайымдауға болады.

«Қазақ» газетінің 1917 жылғы 212-санында шыққан М.Дулатовтың “Тарихи жыл” [7, 357 б.] атты қысқа очеркінің мәні зор. Автор тек көрген-білгенін жалаң баяндап қоймай, очеркке жаңа мазмұн бере білген. Публицистикалық элементтерді жинақтап, құжат, цифрларды орын-орнымен жеткізе отырып, қазақ халқының өткен дәуіріндегі тарихы зор оқиғалар: қазақ-қалмақ соғысы, Ақтабан шұбырынды, Ресейге бағынған шақ, Кенесары кезеңі, қазақ заманы, 1868 жылғы жаңа заңның шығуы - осының бәрінен де 1916 жылғы оқиғаның

өзгеше болғанын ашып жазады. Ашынған автор енді өткен жылдардың үлкен сабақ болғанын айта келіп, қазақ ұлтын оянуға шақырады. “Қазақ” газетінің екінші редакторы болған Міржақып Дулатов тек очерк жанрында қалам тартпай, көптеген публицистикалық мақалалар жазып, қазақ баспасөзінің дамуына елеулі үлес қосқан қайраткер.

Міржақып Дулатовтың “Қазақ” газетінде 1913 жылы жарияланған “Қазақ жайы” очеркі қазақ халқының сол кезеңдегі басынан кешіп отырған қиындығын, ұлт дамуындағы кемшін түсіп жатқан тұстарын, келешекте керек ғылым мен өнерді игеру жолдарын сөз етеді. Автор осы очеркінде қазақтың төл мақал-мәтелдерімен өз ойын дәлелді түсіндіруді жөн деп тапқан. Мысалы: “Тіршілік – бәсеке, жарыс”, “Дүние – бәйге үлестіруші”, “Басыңның сауында бер садақасын”, “Ұша алмас салсаң бүркіт томағасын”, “Жығылған күреске тоймас” [7, 31 б], т.б. Бұл очеркінде Міржақып мақал-мәтелдерді көркем құрал ретінде пайдалана отырып, сол кезеңдегі қазақ халқы басынан кешіп отырған күйді жан-жақты көрсетіп, одан шығу жолдарын іздестіреді.

Міржақып “Г.Н. Потанин жанында” деген қысқа очеркінде орыс оқымыстысының бұрыннан атына қанық болып, әдейі іздеп барып кездескендегі әсерін жазады. Қазақ фольклорын жинау керек екендігін орыс ғалымы үйреткендігін айта келіп, автор Петроградта ашылған Сібір қауымы, Омбыда Потанин партиясының құрылғанын, оның қарапайым халыққа қызмет етіп отырғанын егжей-тегжеймен жазады. Бұл очеркінде М.Дулатов Потаниннің өмір жолына тоқталып, оның қоғамдық қызметіне Сібірдегі әлеумет басшысы, білгір саясатшы деп баға береді. “Қазақ” газетінде “Пайғамбар заманы” [7, 213 б.] атты сыни очеркінде Міржақып бұл кітаптың тілі сұлу, түсінікті, айқын қазақша жазылған деп баға береді. Сол кездегі қазақ әдебиеті жайына тоқтала келе, газет, журнал, кітап шығаруда қазақ халқы әлі де баяу қимылдап отырғанының себептерін санамалаған очеркші, басылымдарды шығару мен тарату мәселесін қойған.

“Пайғамбар заманы” атты кітабын Мәкен Тұрғанбайұлы жазып, оның жарыққа шығуына Қалжан Қоңыратбайұлының көмектескенін қолдаған автор халық әдебиетінің, қиссаларының қазақ жерінде басылып шыққандығына оң ниетін білдіреді. Қазақта баспахана, кітап бастыру, кітап саудасының жоқтығы кері әсерін тигізіп отырғандығын М.Дулатов таратып айтып, осы жайларға кедергі келтіріп отырған кемшіліктерді мінеп, әлеуметтік, қоғамдық ойларын ортаға салған.

М.Дулатов “Абай” атты очеркін ұлы ақынның дүние салғанына 10 жыл толуына байланысты жазған. Абай Құнанбаевтың шығармалары тірі күнінде басылмау себебіне, Абай өлеңдерінің жазбасымен алғаш қалай танысқандығына тоқталып, ұлы ақынның қадірін қазақ халқы танымай болмайтынына байыпты талдау жасайды. Бұл очеркінде Міржақып қазақтың төл әдебиеті, тарихы төңірегінде өрбіткен ойларын, өзін толғантып жүрген қоғамдық проблемаларға орай іріктеп алып, әлеуметтік кеселден шығу жолдарын сілтейді. Міржақып Дулатов “Қазақ” газетінде жарияланған очерктерінде сол қоғамның өмір шындығы жағдайында қарапайым халықты жақсы өнеге, келелі міндеттерге

тәрбиелеуді көздеген. Міржақып очерктерінің негізгі мақсаты – жаңалықты, әділеттілікті, жағымды істерді насихаттау.

Ахмет Байтұрсынов – “Қазақ” газетінің бас редакторы, көрнекті ғалым, дарынды ақын, қоғам қайрат-кері. Публицистің “Қазақ” газетінде жер туралы, қазақ елінің шет елдермен қарым-қатынасы туралы, соғыстарға қатысқан мемлекеттер туралы, оның қазақ халқына тигізген әсері туралы мақалалары жарыққа шықты. “Қазақ” газетінің 1913 жылғы 40-43 сандарында “Қазақтың бас ақыны” атты очерк рецензиясы басылды. Бұнда Абайдың туғаннан бастап, ақын болып қалыптасқан өмір жолы, өскен ортасы, өлең-дерінің мәні, орыс әдебиетінің Абайға әсері жан-жақты талданған. Абай өлеңдерінің алғаш қолына қалай түскенін қызықты әңгімелеген автор Абайдың өлең сөздің неше түрлі үлгісі мен өнегесін ойлап тапқан-дығын, ақыннан өлеңінің жақсы болуына керек шарттардың бәрін білуге болатынын ғибратты факті-лермен түйіндей білген.

«Очерктің негізгі арқауы – автордың өмірден түйгендері мен байқағандары» [8, 122 б.] - дейді Төлеубай Ыдырысов. А.Байтұрсынов Абай өміріндегі өнегелі мысалдарды тілге тиек ете отырып, Абайдың орыс достары Михайлис, Гросстармен қалай танысқанын, орыс әдебиеті классиктерінен алған өнегесі мен сыншылдығын сенімді баяндай білген. Абайдың жалғыз өлең ғана емес, әр нәрсенің асылын танығанын алғашқылардың бірі болып Ахмет Байтұрсынов көрсетеді. Автор ұлы ақынның өлеңдеріне баға беріп қана қоймай, оның әлеуметтік терең мәнін де ашады. Автордың очерк рецензиясына өзін, Әлихан Бөкейхановты араластыруы фактінің, оқиғаның нақты шындықтан алынғанына, тұп-тура растығына оқушының көзін жеткізеді.

А.Байтұрсынов «Бастауыш мектеп» проблемалық очеркінде қазақ бастауыш мектебі қандай болуы керек деген сұраққа жауап іздейді. Ауыл мектебінің жайсыз, күйсіз қалыбын ашына жазады. Бастауыш мектептен үйренген білімнің оқимын дегендерге негіз боларлық жағын көздеу керек екендігін дәлелдейді. Автор болыс мектебін, қала мектебін, ауыл мектебін салыстыра отырып, кейбір келеңсіз жайларды нақты фактілермен дәлме-дәл көрсете білген.

“Қазақ” газетінің белсенді авторларының бірі Әлихан Бөкейханов – бұл газеттің негізін қаласып, бағыт-бағдарын анықтаушы. “Қазақ” газетінде Ә.Бөкейхановтың екі жүзге жуық мақаласы жарияланған. Оның очерктері қазақ елінің жері, отырықшы болуы, патша үкіметінің қазақ еліне жүргізіп отырған саясаты, сот, әкімшілік туралы бай мағлұматтар береді.

“Қазақ” Ә.Н. Бөкейханов көздегендей, өз маңына кең сахараға тарыдай шашылған ұлт зиялыларын жинады, оларды бір кісідей қазақтың ұлттық тілін, әдебиетін қалыптастыру, ұлттың мәдениетін көтеру, ұлттық сана-сезімін ояту ісіне жұмылдырды. Сөйтіп, қазақтың ұлттық тілі мен әдебиетін, мәдениетін сақтап, өркендетуге ұмтылды. Оны газеттің екінші санында жарияланған бас редактор А.Байтұрсыновтың бас мақаласынан [8, 11 б.], Түрік баласының жазған “Қазақ тарихы” атты тарихи очеркінен, Ә.Н.

Бөкейханның және т.б. қазақ зиялыларының көсемсөз материалдарынан айқын көруге болады [9]. Осы тұста әңгіме болған, қазір белгісіз болып отырған Түрік баласының тарихы туралы очеркі алаш азаматтарын ойландыруға бағытталған.

Қазақ халқының тарихы жазылмағандығын тілге тиек ете отырып, Азия картасының төрттен біріне ие халықтың тарихы көмескі қалыптан шығу жолдарын қарастыруды автор ашық ұсынады.

Арабша, түрікше, орысша жазылған қазақ тарихында шындықтан гөрі өтірік басым болып келген-дігін очеркші ашына ортаға салған. Тарих жазу үшін қазақ пен қырғызды айырып алуды ұсынады. Автор өз ойын “Қазақ” газетін үзбей оқыған адам қазақ тарихын жете білуге болады деп аяқтайды.

Әлиханнның “Бас қосу турасында” деген очеркі “Қазақ” газетінің 1913 жылғы №21 санында жарияланған. Мұнда Еуропа жұрты мен қазақ жұртын салыстыра отырып, жұртқа пайда қылатын жұмыс болса, қазақ баласының басын қосу оңай шаруа емес екенін автор баса айтады. “Біздің бейшара қазақ жер, жер дегенде мұжық алған жерді қолға ала жылайды. Мұжық қазақ жеріне келмей тұрып, жерді тып-тыныш әділдікпен пайдаланып жүргендей! ... Қазақ жұрт болатын болса өз ішіндегі екі қазақ жер дауын құрту керек қой!” [10], 109 б. дей келе, отырықшы болуға ниет білдіріп отырған қазақтарға жағдай жасалмай отырғандығын, орыс патшалығының адам болып отырғаны мұжықтың ғәділдігі деп түйіндейді. Бұл жерде бірінші орынға әлеуметтік-таптық емес, ұлттық, демократиялық мәселелерді елдің алдына тартады.

“Кабинет жеріндегі қазақтар” очеркі “Қазақ” газетінің 1913 жылғы №10 санында басылып, онда Том губерниясы, Алтайск округінде тұратын халықтар өмірі мен тұрмысы әңгіме болады. Абылай хан мен жоңғар ұрысы, Қошқарбай батыр, Тілеуберді батырлардың сол мекендерде ұрпақтары тұрып жатқандығын фактілер арқылы дәлелдейді. Мысалы, Құлынды, Қарасуықта отырған қосайдар қыпшаққа 15 десятинадан ер басына есеп қылып жер береді екен. Томда жер алып, Семей хатында боламыз деу қазақтардың адасушылығы, заңсыз деп түсіндіреді автор. Бұл очеркінде қаламгер Кабинет жеріндегі қазақтардың бәрінің басын біріктіріп, бір болыс қылса деген ниет білдіреді. Ә.Бөкейхановтың пікірі ғылыми негізге сүйенген, халықты психологиялық тұрғыдан даярлап алу мақсатын ұстанған сияқты.

“Екі жол” очеркінде Әлихан әр заманның өз рәсім, салтына тоқтай отырып, қазіргі заманда халықты өз құқын талас-тартыспен қорғауға шақырады. XVIII ғасырда Ертіске қазақ Түркістаннан қайта келгенін тілге тиек ете отырып, қанжығалы, бәсентейін, қыпшық руларының қалай жылжығанын тарихи шежіре-лерге сүйене отырып дәлелдейді. Осы очеркінде автор қазақтарды Ертістен айырылмауға, көшпеге үгіттеп, Сібір казак-орысына батыл наразылық білдірген. “Қазақ” газетінің 1915 жылғы 118-інші санында Ә.Бөкейхановтың “Рухани мәдениет қарауылынан” атты проблемалық очеркі басылған. Рухани мәдениеттің бір белгісі жұрт баласына жалпы оқу, газет, кітап оқып, ғылым жолын тану, солар арқылы адам баласына жақсылық жол ашу деп түсіндіреді. Америка, Еуропа, Ресейді салыстыра отырып, қазақ халқының көш кейін қалып келе жатқанын тілге тиек етеді. Автор бастауыш мектептен бастап университеттер-ге дейінгі білім саласының деңгейін саралай келе, әлі де көп жағынан артта келе жатқандықты әділеттілікпен атап көрсетеді. “Маңғол хан” очерктер циклі газеттің 13, 20, 28-інші сандарында жарияланған. Маңғол елінің ұлы көршілері, жер көлемі, сол кездегі ұстанған

саясаты, адам саны, малы туралы нақты мәліметтер келтіре отырып, Қытай шежіресінде маңғолдар туралы, Шыңғыс хан тарихы, Хублай ханның оқымысты, жүйрік ғалым болып, жұлдыз көретін аспаптар ойлап тапқандығы жайында кеңінен жазады. Жүре-жүре қытай маңғолды қалай қаратып алғандығын жүйелеп түсіндіреді. Маңғолдың бөлек патшалық болуға ниеттенгенін орыс патшасы өзіне пайда көріп отырғанының арты жақсылыққа айналмайтынын автор көрегендікпен меңзейді.

«Егер Ә.Бөкейхановтың “Қазақ” газетінде жарияланған публицистикалық мақалаларына зер салсақ, Батыстың, Ресейдің демократиялық дәстүріне жақын болғандығын ажырату қиынға соқпайды» [11, 17 б.], - дейді тарихшы М.Қойгелдиев. Шындығында да В.Г. Короленко, Г.Н. Потанин, А.Бибель туралы очерк, мақалаларында автор халық пен халықты жақындастыратын мәдениет және дәстүр екендігін әрдайым оқырманның есіне салып отыруға тырысқан.

“Қазақ” газетінде басылған қазақ халқының саяси өмірі, мәдениет, әдебиет, тарихы туралы очерк-терге тоқталу барысында көз жеткені - әртүрлі дерек көздерінің құндылығы. Бұлар ғылыми, тарихи, әдеби зерттеуді талап ететін мол материалдардың тасқыны екені даусыз. Ұлттық әдебиет пен тарихта орны бар авторлардың очерктік шығармаларына тоқтала отырып, қай мәселе төңірегінде әңгіме қозғаса да бай мағлұмат беретін материалдар баршылық. “Қазақ” газетінде жарияланған очерктер ағынының негізгі идеясы қарапайым халықтың ізгі мұратымен сабақтас болып отыратынын атаған абзал.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. *Ана тілі газеті, 1990ж. 12-сәуір, 3 бет.*
2. *Азат газеті 1991ж., № 8, 2-бет.*
3. *Брайнин С., Шафизо Ш. Очерки по истории Алаш-Орды. – Алма-Ата-Москва, 1935. – С. 95.*
4. *Букейханов А. Киргизы. Оксфорд 1985. – С.51.*
5. *Кәкішев Т. Қағидаға айналған қателер. – Алматы, 1990 ж. – 122 б.*
6. *Қалиұлы Ж. Мамания. – Алматы: Атамұра, 1999. – 272 б.*
7. *Субханбердина Ү. Қазақ баспасөзі тарихынан // “Айқап” . Жинақ. – Алматы , 1995. – Б.6.*
8. *Беннигсен А., Лемерсье-Келькежей Ш. Қазақ баспасөзі // Қазақстан коммунисті , 1991. № 10. – 72-77 бб.*
9. *“Қазақ”. 1913. № 28.*
10. *Бекхожин Х. Қазақ баспасөзінің даму жолдары . – Алматы, 1964. – Б.68. Первая казахская газета “Дала уалаяты” (1888-1902). Автореф. канд. дисс. – Алма-Ата, 1949. – С.13.*
11. *Сақов Қ. “Қазақ” - өзін-өзі қаржыландырған газет //КазМУ хабаршысы. Журналистика сериясы. 1998. № 2. – Б.37.*

References

1. *Ana Tili newspaper, April 12, 1990, Page 3.*
2. *Azat newspaper 1991, No. 8, page 2.*

3. Brynin S., Shafizo Sh. *essays on the history of Alash-Ordy*. - Alma-Ata-Moscow, 1935. - P. 95.
4. Bukeikhanov A. *Kirghiz*. Oxford 1985. - P. 51.
5. Kakishev T. *mistakes that have become a rule*. - Almaty, 1990-122 P.
6. Kalievich Zh. *Specialty*. Almaty: Atamura publ., 1999. - 272 P.
7. Subhanberdina U. *from the history of the Kazakh press // "Aykap"*. Savings. Almaty, 1995. - P. 6.
8. Bennigsen A., Lemersier-Kelkezhey Sh. *Kazakh press // communist of Kazakhstan*, 1991, No. 10, pp. 72-77.
9. "Kazakh". 1913. № 28.
10. Bekhozhin H. *ways of development of the Kazakh press*. - Almaty, 1964. - P. 68. *the first Kazakh newspaper "Steppe wallayaty" (1888-1902)*. Abstract. Kand. diss. - Alma-Ata, 1949. - P. 13.
11. Sakov K. "Kazakh" - *self-funded newspaper // Bulletin of Kazsu. Journalism series*. 1998. No. 2 -- p. 37.